

Irodalom, vadászirodalom, Gróf Széchenyi Zsigmond

A fogalmaknak, köztük az irodalmi kategóriáknak nincsen reáliaszerű létük, egyszer s mindenkorra rögzíthető értelmezési tartományuk és adottságszerű megértési potenciáljuk. Alkalmasságuk, működőképességük az értelmes jelentéstulajdonításon és az okos, rugalmas szabályalkalmazáson áll vagy bukik. A vadászirodalom kategóriájával is érdemes körültekintően bánnunk. A „nimródzkodás” a különböző irodalmi alkotásokban sok-sok más vonatkozási ponttal keveredhet, s éppenséggel az is előfordulhat, hogy bár a mű címe vadúszást ígér, az ígélet beváltatlan marad. A Turgenyev alkotta hírneves novellagyűjtemény, az *Egy vadász feljegyzései* például egyáltalán nem vadászatról szól. A kötet legismertebb elbeszélésében (a sorozat első tagjaként publikált és a pár évvel később a gyűjteményes kötet élére helyezett) *Hor és Kalinics* című novellában a tényleges vadásztevékenységet mindössze néhány kurta utalás jelzi.¹ S a madárles és a természetrajz a könyv további huszonegy darabjában is hasonlóan csekély szerepet kap. Az orjoli, kalugai kormányzóságban barangoló Turgenyevet igazában nem a szalonkák, foglyok, nyírfajok, hanem az emberek és az emberi viszonyok érdeklik. Az író karaktereket, sorsokat, hiedelmeket, életstratégiákat tár fel, egyszerű emberek lelki szegénységével és tartalmasságával ismerkedik, a hatalombirtoklás és a kiszolgáltatottság lelki következményeit konstatálja, jobbágyokat és jobbágytartókat, birtokosokat és obrokosokat, ispánokat, falubírákat, bérlőket, uradalmi alkalmazottakat, belső cselédeket, muzsikokat, parasztlányokat mutat be, s az 1840-es, 1850-es években még változatlan formá-

ban létező orosz jobbágyrabszolgaság fölött is ítéletet mond.

Az 1852-ben publikált elbeszélés-gyűjtemény nem vadásznapló, hanem zsáner- és életképsorozat, mikrorealista korrajz, szociográfia, különösségeket feltáró kulturális antropológia. Vagy, ha úgy tetszik, realista irodalom, emberi viszonylatokat bőségesen elének öntő, a társadalmi meghatározottságokra nagy figyelmet fordító műgyűjtemény. És a sajtószertű irodalmi karakter sok más „vadásztörténet” esetében is meghatározónak, elsődlegesnek látszik. Ahab kapitány és a Pequod legénysége bálnát űz, a fehér vadász és az amerikai házaspár afrikai nagyvad után jár, de Melville és Hemingway művei végül mégiscsak imaginárius, látomásos irodalmat kínálnak. A *Moby Dick* minden ízében szimbolikus értelmeket sejtet, és a *Francis Macomber rövid boldogsága* szikár, visszafogott „minimálprózája” sem az afrikai nagyvadakkal való találkozás izgalmasságát aknázza ki. Az író – mint oly sok más elbeszélésében – az emberi viszonylatokat uraló brutális tartalmatlanságra, kiüresedésre figyelmeztet.²

*

A körültekintésre intő aggályok, nem vitás, jogosak, a vadászirodalom címke tartalmával és alkalmasságával kapcsolatban számos dilemma merülhet fel. A kategória éles elhatárolása semmiképpen sem lehet célunk, de valamilyen részleges, körülíró definíciófélét azért megkísérelnénk. Vadász-elbeszélésekről, úgy látom, leginkább akkor

¹ „Egyedül mentem hát vadászni, s estefelé visszatértem Horhoz...” „Másnap mindjárt teázás után ismét kimentünk vadászni...” „Végre felkeltünk, s estig ismét kimentünk cserkészni...” „Ezen a napon négy órával később indultam el vadászni, mint máskor...” TURGENYEV, Ivan Szergejevics: *Elbeszélések*. Szerk. BAKCSI György, ford. ÁPRILY Lajos, Bp., Magyar Helikon, 1963, 10., 11., 13.

² A költői művek boncolgatásakor még több óvatosság szükségeltetik, hiszen ezek a próza variábilis sokrétűségével szemben valamiféle par excellence irodalmiságot képviselnek. Metrikus-ritmikus átforgalmazásuk, alakzatokkal, trópusokkal telített nyelvük, imaginárius szemléletük, a szimbolikus, látomásos kiterjesztésre való készségük éppen elégséges okot szolgáltat arra, hogy a vadászirodalom kifejezést itt akkor se igen alkalmazzuk, ha a tematika erre éppenséggel adhatna okot. Arany János *Rege a csodaszarvasról* című költeményében a kiindulópont kétségkívül a vadászatról. Ménrót fia, Hunor és Magyar száztagú kíséretükkel vadat űzni indulnak, őzek és szarvasok sokaságát

ejtik el. A csábító nőstény szarvas megjelenése azonban a költeményt a mágikus, archetipikus sugallatok, titokzatos szimbólumok dimenziójába vezeti át. A gímszarvas titokzatos erővel, az egotudatosságot elporlasztó varázshatalommal csalja a leventéket mind messzebb és messzebb az otthonról. A vitézek rendre visszafordulnának, minden este a másnapi hazatérés szándékával hajtják álomra a fejüket, de reggelente mégis mindig engedni kénytelenek a csodaállat bűverejének. Hazájuktól mind messzebb kerülnek, félelmes, idegen tájakra tévednek; a vad pusztán párduc, oroszlán, tigris üvölt, szikstó izzad a föld, és olajfáklyák „örtüzei” lángolnak. A bűvölő, bájoló varázs azonban végül nem pusztulást hoz. A csodaszarvas nem a sötét, félelmes freudi, inkább a jungi segítő kollektív tudattalan képviselője: Hunort és Magyar halban és vadban dús hazába vezeti, a vitézek megtelepednek, feleséget szereznek, és az új honalapítással két nagy nemzetség megteremtői lesznek.

érdemes beszélnünk, ha a vizsgált műben a vadúzés tematikai egyeduralma vitathatatlan, az „irodalmisság” csak bizonyos mértékig, alapfokon („minimalizálva”) van jelen, s az érdekesség elve szembeötlő, nyilvánvaló szerephez jut. Az így felfogott vadászirodalom komplex hatáskeltő effektusokat nem használ, imaginárius kiterjesztésre nem törekszik; az emberi lélek bonyolultságait nem fürkészi, és a társadalmi viszonylatok szövevényét is jobbra csak mellékesen érinti. A történésvilág terét a vadászat (és a természetismeret) tölti be, a narrátor lelki sokoldalúságot nem mutat, vadászemberi egyneműségében – veszéllyel dacoló, kitartó férfiként, természetszerető nimródként – lép fel. Az „igazi” prózai vadászbeszélések egyszerű, világos narrációval élnek, elbeszélés-poétikai trükköket nem alkalmaznak, nyelvük mérsékelt stilizált, a kompozíció az alapvető retorikai elvek szerint szerveződik; az írók főképpen az arányos elrendezésre és a feszültség fenntartásához nélkülözhetetlen szelektálásra, tömörítésre van gondja.

*

Az elvi meghatározás után a gyakorlati tesztvizsgálatra kell sort keríteni. A próbához Kenneth Anderson *Ilyen a dzsungel* című könyvét választottam. Az 1910-ben született Anderson neves indiai vadász volt, 1939 és 1966 között legalább tizenöt emberevő fenevaddal, tigrissel és leopárdal végzett. A magyar nyelvű elbeszélés-gyűjteményt a szerző 1964-es és 1967-es, angol nyelvű munkáiból állították össze. A történetek helyszíne a dél-indiai dzsungel, a vadászat a kilenc novella közül hatban tigrisekkel számol le. A húsz-harminc oldalas vadásztörténetek a „valóság-hűség” szuggesztíóját tárgyias, részletező, mimetikus realizmus által érvényesítik. A művek megformáltsága, az esemény szelektálás, elrendezés, tömörítés nem hivalkodóan szembeötlő, de a naplószerű esetlegeséget azért messze meghaladja, és biztosítja, hogy a feszültség mindvégig fennmaradjon.

Az emberevő tigrissel való leszámolás általában hosszabb folyamat, és kellő előkészületeket igényel. A vadászat processzusát megelőzi a hívásra való megérkezés, ismerkedés, tájékozódás, felszerelés. A bonyodalmakat (csalétekkül szolgáló bikák kikötése, leshelyépítések, más tigrisek zavaró jelenléte, részleges sikertelenségek és mindközben újabb emberáldozatok, kudarcos vadászatpróbák, életveszélyes helyzetek) a szerző részletesen taglalja, plasztikusan megjeleníti, de sohasem nyújtja olyan mértékig, hogy a feszültség ellanyhuljon. A vadász a cserké-

szések során értékes zoológiai megfigyeléseket is tesz, s ezeket rendre megosztja az olvasóval. (A könyv egyik érdekes elbeszélésében Anderson nem vadász, hanem az éjszakai dzsungelben barangol; különleges természetismereti tanulságokat nyer és oszt meg az olvasóval. A feszült izgalom azonban nem lanyhul, a vadász ugyanis fegyvert szándékosan nem visz magával, s néha bizony ezúttal is életveszélybe kerül.)

*

A gyakorlati illusztráció, úgy tűnik, visszaigazolja a fentebb adott meghatározás-sor alkalmasságát. Kenneth Anderson bátor nimródként, természetszerető, derék vadászként meséli el izgalmas történeteit. Az irodalmisság a szimbolikus, imaginárius ábrázolásmód felé nem tángul. A vadász-író szerencsésen választja ki az elbeszélés-fűzér műformáját, és jó érzékkel társítja hozzá a mérsékelt stilizáló, realista írásmódot. A különálló novellák harminc oldal körüli terjedelme és az óvatos szelektálás lehetővé teszi az ismétlődések elkerülését és a feszültség egyenletes, folyamatos fenntartását.

Gróf Széchenyi Zsigmond legelső könyve, az 1930-ban megjelent *Csui!...* nem novellafűzér, hanem tényleges vadásznapló. A bejegyzések 1928. október 21-ével kezdődnek, és 1929. április 16-án zárulnak. A szerző erőteljesebb tagolással nem él; a rövidre zárt dátumozással elégedetlen, határozottabb elkülönítéseket igénylő olvasó legfeljebb a vadászati színterek váltogatására számíthat. A napló forma – nem nehéz belátnunk – eleve több problémát vet fel. A szelekció lehetősége itt korlátozottabb, a partikularitás és az ismétlődés veszélyzónái nyilvánvalóbbak, az érdekesség fenntartását nem könnyű biztosítani. A monotonia elhárítása az afrikai szafari történeteit hűen megjelenítő krónikás számára sem egyszerű feladat, hiszen a tábori élet mindennapjai tele vannak ismétlődő, csip-csup történetekkel, bajokkal, viszontagságokkal. A cserkésző nagyvaddal csak ritkán találkozunk, a napi nyomkeresés szokásos jutalma legtöbbször fáradságos kudarc. „Munkanapok ezek, robotnapok, melyek közé csak ritkán cseppen egy-egy vasárnap. A tegnapi is ilyen volt, a holnapi sem lesz különb, három hete immár, hogy elefántfronton a helyzet változatlan” – utal helyzetértékelésében a mindennapok egyformaságára maga Széchenyi is *Elefántország* című, 1934-ben megjelent könyve harmadik fejezetében.³ „... mi odalent nem panaszkodunk az élet egyhangúságáról. Viszont az olvasó, ha a mindennap apróságait újból feljegyeztem volna, jogosan kifogásol-

³ SZÉCHENYI Zsigmond: *Elefántország. Afrikai vadásznaplójegyzetek, 1932–33, 1933–34*. Bp., Vajna György és Társa, 1934, 18.

hatná e könyv unalmasságát. Ezt igyekeztem elkerülni azzal, hogy naplómát csak kivonatokban közlöm. Azon voltam, hogy kiválasszam a számomra emlékezetesebb részeket és lehetőleg kihagyjam azokat, amelyekről már a »Csui!«-ban szó esett” – jelzi a könyvéhez írott előszóban, hogy az önismétlő monotonia dilemmáját fontos, megoldandó írói problémaként tartja számon.⁴

E dilemmát az író nem csupán számon tartja, de eredményesen kezeli is. Az *Elefántországot* tizenkilenc fejezetre tagolja, a naplójegyzetekből időrendben válogat, de úgy intézi, hogy az egyes részek tematikus önállóságot nyerjenek, s minden rész élére szellemes, pontos címet állít. A fejezetek műfaji karaktere sem állandó. Az *elefántvadászat sem fenékgig tejfel* című életkép a vadász „robotnapjainak” ismétlődő rendjét mutatja be. A tábor helyszínrajzával, a szafari bennszülött tagjainak bemutatásával, a reggeli felkeléssel kezdődik, az irgalmatlan hőségben estig tartó nyomkereséssel folytatódik, és a holtfáradt vadász hazatéréseivel (szúnyoghullákkal dúsitott vacsorával, gyógyszerosztó, sebkötöző „orvosi rendeléssel”, esti kupaknácokkal, majd szabómunkával: tüske szaggatta, elrongyolódott ruhadarabok javításával) végződik. A *Betegség* a trópusokon elkerülhetetlen lázas nyavalyák (vérhas, malária) komplikációit taglalja; Széchenyi több napos teherautózás, repülőgépes utazás után érkezik meg a vadászterülettől ötszázhatvan kilométerre levő, biztonságot jelentő kórházba, s közben a bennszülöttek és angolok együttélésének több jellegzetes, intézményes formájával, módoszatával találkozik. A *Termiták* zoológiai leírás, entomológiai szociográfia és egy kicsit bölcséleti esszé is: a szerző a bámulatos szervezettségű rovarállam működésmódját mutatja be, s „a teremtés nagy Titkának áttörhetetlen palánkján” keres kulcslyukat.⁵

Széchenyi Zsigmond már első két művében leleményes irodalmi alakítóképeségről tesz tanúságot. A napló műfaj korlátokat szabó időbeliségét és monotonitását az *Elefántország* úgy tágítja, úgy küszöböli ki, hogy rendre tematikus más-másféleséget teremt. Az 1940-ben megjelent indiai vadásznapló, a *Nāhar* egyes részei ilyen mértékű önállóságot nem nyernek. De erre nincs is szükség. Az önismétlés veszélye itt nem fenyeget, a Bombayben, Kalkuttában időző, Dzsaiapur, Bhopal, Bikanir, Mysore maharadzsaínál vendégeskedő gróf környezetvilága mindegyre változik. A nyilvánvaló, erőteljes tagolás azonban ezúttal sem marad el. A szerző a vadászati körút állomásai szerint alakít ki nagyobb egységeket, s az egyes részek elé kitűnő érzékkel megválasztott (az utazó benyomásait és a város, tartomány karakterét szellemesen összegző, jelzőből és tulajdonnévből összerakott) címekeket illeszt: *Nem bízom benned, India; Fülledt Bombay; Porbafulladt Nagpur; Belpoklos Calcutta; Rózsaszín Jaipur; Alabástrom Agra; Hőféhér Bhopal; Káprázatos Bikanir; Halhatatlan Delhi; Öserdős Mysore; Kedvünkreváló Bhadravati; Szavatartó Bhopal.*⁶

*

Széchenyi leleményes irodalmisággal megalkotott vadásznaplóit elemezve föltétlenül vizsgálnunk kell a megjelenített világ horizontját és az elbeszélői személyiséget is. Mindkét tekintetben karakteres sajtyszerűséget konstatálhatunk: a könyvekben a vadászati tartalmak erőteljesen kibővülnek, s a narrátor szubjektivitása lépten-nyomon teret nyer. A *Nāhar*ban a szerző Kalkutta belpoklosai közt sétál, a párszi temetés kegyetlen rituáléján ámuldozik, a szent tehén kultuszát konstatálja, kardpengéken táncoló bennszülött csoport rejtélyes mutatványával szembesül,

⁴ Uo., 8.

⁵ Uo., 135.

⁶ SZÉCHENYI Zsigmond: *Nāhar. Indiai vadásznapló I–II*. Bp., Vajna és Bokor, 1941. Érdemes megjegyeznünk, hogy Apponyi Henrik tíz évvel korábban, 1931-ben megjelentetett indiai vadásznaplóját ugyancsak címmel ellátott fejezetekre tagolja, és az indiai tartózkodás fejezetei alapján (*Utazás Indiába; Bombay; Hyderabad; Delhi; Bikaner fejedelemség; Udaipur; Patiala; Kapurthala; Terai*) méltán gyaníthatjuk, hogy a *Nāhar* szerzője Apponyitól is nyerhetett inspirációt. A gyanú annál inkább jogos lehet, hiszen a két vadászó gróf állomáshelyei között jelentős egybeesések vannak. Más kérdés, hogy Széchenyi kétszavas, személyes-tárgyias fejezetei sokkal szellemesebbek és tartalmasabbak, mint Apponyi Henrik megoldásai. A színvonalkülönbséget egyébként a két könyvet egybevető olvasó minden más téren is érzékelheti. Széchenyi Zsigmond – a későbbiekben még majd utalok rá – a maharadzsaik világot plasztikus közvetlenséggel, elevenséggel mutatja be, s profanizáló humorát, természetességét a luxuriós környezetvilágban is megőrzi. Apponyi megjelenítéshiányos közlései viszont mindegyre eufemisztikus dicsérettel, pompát kedvelő lelkesedéssel átítattottak, s a szerző unos-untalan hangsúlyozza a maga bennfentességét. „... a bombayi három nap úgy telt el, mint valami

kellemes álom.” „Egyik remek autó a másik után érkezett a bejárat elé, akárcsak egy udvari bál előtt... [...] Lampionok sokszínű fénye áradt el a teremben, zenekar játszott, francia szakács keze alól kikerült tíz pompás fogás követte egymást és a finom falatokat tízfélé bor öblítette le... [...] Mint Bombayben, itt is úgy éreztük magunkat, mintha álomvilágban élnénk.” „Alighogy megérkeztünk a táborba, máris bámulatos lunchöt tálaltak fel. »Sole meunière«, öt fogás. Tíz, turbános inas szolgált fel. Majd hogy le nem esett az állam, amikor kedvenc csemegémet, fagyaltot és jeget, tiszta jeget tettem elé, – ugyanis előző nap véletlenül megemlítettem, hogy mennyire szeretem különösen a hőségben a jeget! Pezsgő is volt quantum satis.” „A bikaneri Maharaja a legmodernebb indiai fejedelem. Elragadóan kedves, finom nagyúr! [...] Nagyon szívélyesen fogadott és azonnal megjegyezte, hogy Albert bátyámat igen jól ismeri Genfből...” „Az estebédet is az alkirályék társaságában költöttük el. Ebéd után Lord Irwin maga mellé ültetett egy dívánra és nagy érdeklődéssel, egy álló óra hosszát kérdezősködött magyarországi dolgok felől... [...] Jól ismerte még Genfből Bethlent és Albert bátyámat.” APPONYI Henrik: *Úti- és vadásznaplóm Indiából és a Himalayából*. Bp., Vajna György és Társa, 1931, 39., 43., 44., 65–66., 78.

Gróf Széchenyi
Zsigmond
vadász-író
fényképei
© Capa
Központ

mogulok sok évszázados történetébe merül el, és az angol uralom problémagubancait szárazgatja: az európai szemlélő számára folytonosan új tapasztalatokkal szolgáló, értelmezéspróbákra serkentő India természetszerűleg hívja elő az erőteljes személyességet, a szellemes, reflexiós készenlétet.

A *Náhar* példája egyáltalán nem egyedi. A tágabb horizontot és a vadászírók közt egészen kivételesnek mondható reflektív személyességet Széchenyi Zsigmond korábbi és későbbi munkáiban, a *Csui!...*-ban, az *Elefántországban*, az *Alaszkában vadásztam*, az *Ahogy elkezdődött* és az *Ünnepnapok* című könyvekben is rendre megtaláljuk. A szerző bemutatja a kenyai fehér vadászok közösségét, részletesen beszámol a chicagói vilákiállításról, elmeséli Alaszka 1867-es eladásának történetét, és plasztikus, szemléletes zsánerképben (megkopott, fogatlan, vén aranyás elbeszélői perspektívájából) eleveníti fel a XIX. század végi aranyláz idejét, atmoszféráját. Az 1961-ben megjelent *Ahogy elkezdődött...* hazai, közép-európai való-

ságelemekben gazdag: az író a Széchenyi és a Ledebur-Wicheln grófi családok mindennapjait (és ünnepeit) bemutatva rajzol érdekes képet a század eleji magyar és osztrák arisztokrácia életformájáról, környezetvilágáról. A sárpentelei uradalom patriarchális világát, a bőséges kényelmű udvarházat, a francia nevelőnőt, a mileschaut pompás kastélyt, a meggypiros, bőrrel bélelt, sárgaréztől csillogó-villogó automobilt, a mindennapos cserkészést, a nagyszerű vadgazdálkodást a szerző a gyerekkornak és a családi környezetnek kijáró nosztalgiával, szeretettel idézi fel.

*

A szubjektív elbeszélői jelenlétet Széchenyi prózájában karakteres elbeszélői figura alapozza meg. A jó svádájú, németül, angolul, franciául folyékonyan beszélő – arabul, sőt szuahéli nyelven is értő – gróf a legmagasabb nagyvilági körökben is spontán természetességgel mozog. Intelligens humorát, ironikus készenlétét maharadzsi paloták, fenséges személyek sem korlátozzák. Reflexióiban és önreflexióiban rangbeli, származási tudatosságnak, sznobizmusnak nyomát sem fedezhetjük fel. Más kérdés, hogy a teniszezőnek, bridszjátékosnak is kitűnő vadászember a születés és a vagyon adományait természetes önbizalommal aknázza ki. „Pedig hát szerintem két nagy célja lehet az életnek. Elérni azt, amire az ember vágyik, s ha ez sikerült – élvezni azt, amit elért. Az előbbi ritkán, az utóbbi még sokkal ritkábban sikerül” – fejti ki gyakorlatias, evilági életfilozófiáját a dúsgazdag párszi bankár példáján csodálkozva, aki, bár fényes palotája van Londonban, porba fulladt, kispolgári házában, Nagpurban él.⁷

A privát szféra gazdag, színes világában otthonos Széchenyi időről időre nagyobb politikai, társadalmi kérdésekben is megnyilatkozik. Pessimista kultúrfilozófiáját (természetszerető vadásznál nincs mit csodálkoznunk ezen) némi rousseau-izmus színezi át. Az Afrikában barangoló nimród a törzsi szokásokat tartó bennszülöttek tapintatát, jól neveltségét, méltóságát, derekasságát nem győzi hangsúlyozni, a vadon közösségeiből kicsöppent, az angol civilizáció morzsáit felcsipegető feketéket viszont kritikusan szemléli, ironikusan ábrázolja. Az őshonos afrikaiakkal kapcsolatos kultúrpeszimizmus mindazonáltal csak része Széchenyi általános széksziszének, a privát szférán kívül eső emberi dolgokkal szemben táplált gyanakvásnak. A profanizáló, kételkedő, iróniára hajló gróf a világi intézmények tökéletlenségét evidenciaként kezeli, az igazságos, méltányos, rendezett társadalom lehetőségében szemmel láthatóan nem hisz, a politika és a hatalom

⁷ SZÉCHENYI: *i. m.* (1941), I, 73.

szféráját a közember számára nem tartja elérhetőnek. „Most nyilván valami választásfélék folynak. Álmodozva fel-alá vonuló tüntetőkkel találkozunk, érthetetlen jelszavakat ismétlő, pogány betűs feliratokat meggyőződés nélkül hordozó csoportokkal” – jelzi politikai szkepszisét a nagypuri tömeggyűléssel kapcsolatban a *Nāharban*.⁸ „Bizony! Ilyen világraszóló kijelentéseket teszek! A cikk alapján az szolgálhatott, hogy a sörszalonnán pultjánál olyasvalamit mondhattam, hogy: »Na szegény négus, ezen is hamarosan elverik a port <«” – idézi meg saját, „világraszóló kijelentését”, adja tudtul illúziótlan, ironikus nagypolitikai ítéletét a *Seward Gateway* című alaszka-i lap tudósítására reflektálva.⁹ („Haili Selassie’s Resistance Cracking up, Hungarian Nobleman Declares” – írta a helyi újság néhány nappal korábban.) „Orosz volt, de nem tetszett neki Lenin, elment hazulról, liechtensteini állampolgár lett. A másik német volt, de nem tetszett neki Hitler, elment hazulról és svájci állampolgár lett. Előbbit B-nek hívják, utóbbit S-nek. Máskülönben mindketten jó vadászok, jó barátok és jó kártyások” – mutatja be alaszka-i vadásztársait 1935. augusztus 5-ei naplóbejegyzésében.¹⁰

*

A narrátori személyesség markáns megjelenítését, különleges élenkségét, a profanizáló humor, irónia állandó érvényesítését Széchenyi Zsigmond legvonzóbb, legeredetibb írói karaktervonásaként tarthatjuk számon. Szólnunk kell azonban arról is, hogy e személyességet kivételesen gazdag, sokrétű irodalmi eszköztár közvetíti, leleményes retorikai, stilisztikai megformáltság és különleges kép-fantázia hitelesíti. A szerző szellemes, ironikus-humoros színezetű retorikai, poétikai eszköztára már az 1930-as *Csui!...*-ban briliánsan működik, és a színvonalat a fiatal férfikor további művei is megtartják, megőrzik. Az eszköztár egyik fontos eleme a frappírozó fokozás és a szellemes beteljesítés. Az író e technikát lépten-nyomon használja: humoros-ironikus közléseit néhány mondatos előkészítés után rendre a helyzetből kibontakoztatott, intenzitásnövelő, leleményes, szellemes csattanóval zárja. A folyton fecsegő fehér vadász (Károlyi István kísérelője) végre elhallgat: „úgy fellélegzünk, mint a háborúban, mi-

kor az ellenség váratlanul abbahagyta az órák hosszát tartó pergőtűzet”.¹¹ Hóhullám van New Yorkban, kásává olvad az aszfalt: „Egynémely trópusi hőségben volt már részem, nekem senki ne magyarázza, mit jelent az, hogy meleg van. De ez már túlzás. Ettől még az elefánt is elkábulna”.¹² Az Alaszkát Oroszországtól megvásároló Egyesült Államok hatvan év alatt a vételár több mint kétszázszorosát nyerte vissza: „Sok hasonló üzletet kívánok kedves mindnyájuknak!”¹³ Bombay kikötőjébe beérve „vörös barnán vonagló, kígyószerű útálatok”, kocsonyás moszatok imbolyognak a tenger színén: „Sosem vettem észre, hogy Afrika partjain ilyen undokságok úszkálnának. Ott ha vízbe esik valaki, legalább kedve szerint rúgdalódzhat, mielőtt a cápa bekapná. Itt előbb meg is kötözik”.¹⁴

A képes beszéd igazi hazája a költészet; metaforákkal nemcsak a vadászirodalom, de a realista próza is mértéktartóan él. A Széchenyi-művek mindazonáltal pazar bőséggel szórják a szellemes, egyéni társításokat, a sajátos relációkat teremtő metaforákat, hasonlatokat. Az olvasó azonban nem valamiféle tradicionális költőiség közegébe kerül ezáltal. Az író kapcsolásai egyértelműen ironikus, humoros töltetűek; a társítások (Mikszáth Kálmán szóképteremtő technikájára emlékeztetően) az emelkedettség tartományait messze elkerülik, s rendre szokatlan, profanizáló meglepetéssel szolgálnak. A New York és Chicago közt közlekedő vonat ablaktalan, reflektoros mozdonya „Az Újvilág félszemű vas-Kyklopsa”,¹⁵ a szafarit bevezető, hétköznapi utasok „Sapkás, pantallós, bőröndöket cipelő vonatöltelék”;¹⁶ a „Ki-bejáró hajók rekedt kúrtszóval vakkantanak egymásra, mérgesen, mint a harapós kutyák”,¹⁷ és a hajnali mezőségen settenkedő oroszlán olyan „mint valami megkéssett éjszakai lump, aki szegényli, hogy a rendes emberek szemeláttára fényes nappal kell hazakotródnia”.¹⁸ A hasonlatokban az indiai, amerikai, afrikai vonatkozási pontokhoz nemegyszer hazai képzetek kapcsolódnak. „Ezt a nagyúri kényelemmel berendezett luxuslakást sátor névvel illetni annyi, mintha a keleti pályaudvar főnökét vasúti bakternak címezném” – jegyzi meg a szerző dzsaipuri vadásztábori sátrába lépve.¹⁹ „A szücsmesterek úgy néztek rám, mintha a kaposvári ékszerésznél a kétszáznyolcvan karátos kohoinur után érdeklődtem volna” – utal arra, hogy a valahai híres-neve-

⁸ Uo., 68. A társadalmi jelenségek eufemisztikus értelmezésével kapcsolatos szkepszis egyébként Széchenyi korábbi könyveiből, a *Csui!...*-ből és az *Alaszkában vadásztam* címűből is kiolvasható.

⁹ SZÉCHENYI Zsigmond: *Alaszkában vadásztam*. 1935. aug. – okt. Bp., Vajna György és Társa, 1937, 194.

¹⁰ Uo., 23. Mondanunk sem kell, hogy a társak – báró Buxhoeveden Károly és gróf Seirstorpf János – emigrációs döntéseire vonatkozó sorokat a kommunista érában megjelenő, 1957-es második kiadás már nem tartalmazta.

¹¹ SZÉCHENYI Zsigmond: *Csui!... Afrikai vadásznapló: 1928. okt. – 1929. ápr.* Bp., Vajna György és Társa, 1930, 110.

¹² SZÉCHENYI: *i. m.* (1937), 19.

¹³ Uo., 18.

¹⁴ SZÉCHENYI: *i. m.* (1941), I., 24.

¹⁵ SZÉCHENYI: *i. m.* (1937), 20.

¹⁶ SZÉCHENYI: *i. m.* (1930), 396.

¹⁷ SZÉCHENYI: *i. m.* (1941), I., 7.

¹⁸ SZÉCHENYI: *i. m.* (1930), 206.

¹⁹ SZÉCHENYI: *i. m.* (1941), I., 224.

zetes alaszakai vidrabörnek 1935-ben már nyoma sincsen Alaszákban.²⁰

Egy helyütt, az *Elefántország* harmadik fejezetében Széchenyi a hasonlatelemek virtuóz továbbfejlesztéseként komplett, többlépcsős allegóriát teremt. A nappal és az este harcát jeleníti meg, alighanem Arany János nyomán, de persze trópusi kulisszák között, és játékos, profanizáló színezettel. „... végre gyengülőben van a mennyei kiringózi tüzelése. Municiójának nagy részét ellődözte, erejének javát kiadta, vesztét érzi és e felett való tehetetlen dühében mindjobban nekivörösödik. De minél inkább fejébe száll a vér, annál ártalmatlanabb lesz [...] Mégis addig erőlködik, addig vörösödik, míg végre hat óra tájt belepukkad – szétfolyó vére előnti a nyugati ég alját.

És a trópusok éjszakája nem késedelmeskedik. Hirtelen lecsap, az alkonyatot nem engedi szóhoz jutni, percek alatt tisztába teszi a Nap véres ágját, lefüggönyözi, elsötétíti a világot, miközben nem egyenkint, hanem közös kapcsolóval gyújtja ki tengernyi csillaglámpáit. Siet, nehogy tizenkétórás uralmából egyetlen perc is veszendőbe menjen.”²¹

Végezetül ne feledkezzünk meg arról sem, hogy Széchenyi ironikus személyessége és irodalmi leleményessége néhány ponton a posztmodern írói technikák egyes elemeivel is rokonságot mutat!

„Mivel is kezdjem el?

Azzal, hogy vonatra ültünk, vagy azzal, hogy hajóra szálltunk, vagy pedig azzal, hogy megtöltöttem a puskámat?

Nem tudom, más hogy van vele, de nekem ez a kezdet, ez keseríti el az egész könyvírás. Úgy tátong előttem a nekiindulás, mint valami sötét, ismeretlen mélységű szakadék. Áttörhetetlen szögcsapadék sötéty [....] Pedig ha ezen túl vagyok, ha a bekezdés vizesárkát sikerült átugratnom, akkor már könnyen beszélek, a többi akadály eltörpül, akkor már haladok, sőt gurulok, akkor már begyulladt a motor, tán le sem tudnám már állítani, mielőtt ki nem fogy a benzin, mielőtt be nem fejezem a mondanivalómat.

De ez a begyújtás – ebbe beleizzadok.

Most is hiába kurbliázok, meg se mozdul a kocsi. Hiába ostorozom neki az ároknak, csak nem ugrik el a lovam” – indítja *Alaszákban vadászom* című könyvét játékos meta-irodalmi töprengésekkel, a regénykezdes nehézségeit taglaló ironikus fejtegetéssel.²²

„Ndolo is nagyon *kuba száná-zott*”, „Most már mindhárman beleegyezőnk, hogy »*kufa!*«”, „Nahát, megesszem én azt a »*ten days*«-t is, meg a »*houndred pounder*«-t is!” – rendszeresíti az Afrika nyelvi Babelében élő vadász a humoros nyelvkeverés eljárását.²³

*

A szellemes metapoétikai töprengések számbavétele után nemigen van több tartozásom. Legfontosabb elgondolásaimat immáron hiány nélkül felsorakoztattam. Tanulmányom első részében a vadászirodalom terminusát játékba hozva kívántam alapot teremteni ahhoz, hogy meggondolásaimat a *Csui!...* szerzőjével kapcsolatban érvényesíthessem. A második részben a Széchenyi Zsigmondra jellemző kiváló szerkesztői készségre, plasztikus megjelenítő erőre utaltam, az elbeszéléseiben megjelenő szférák, világrétegek gazdagságát és a narrátori figurát mutattam be, s végül (az elbeszélésmód eleven, humoros, ironikus személyességét folyton-folyvást hangsúlyozva) a Széchenyi-művek leleményes retorikai megformáltságáról, nyelvhasználatáról, a hasonlatok, metaforák érdekességéről, az írói képfantázia szuverén eredetiségéről is megemlékeztem.

Végző konklúzióként egyszerű és nyilvánvaló summázattal szolgálhatok. Fejtegetéseimet egy mondatban így foglalhatom össze: Gróf Széchenyi Zsigmond szenvedélyes nimródtként, „vadásznaplók” szerzőjeként is sokkal-sokkal több, mint egyszerű vadászíró. Bajza József 1830-ban a *Conversations-lexikoni* pörhöz tett észrevételeiben jónak látta önérzetesen közölni gróf Dessewffy Józseffel, hogy a grófi rang egymagában nem jelent bebocsátást az „írói republikába”. Széchenyi bebocsátásával kapcsolatban viszont nincs értelme kételynek, vitának. A literátorok társaságának örökös, rendes tagja ő; nem főnemessége és nimródtsága révén, de a szuverén írói feltétlen jogán.

²⁰ SZÉCHENYI: *i. m.* (1937), 14.

²¹ SZÉCHENYI: *i. m.* (1934), 22. Az összehasonlítás lehetőségét megadva idemácsolom Arany János nevezetes allegóriáját is a *Toldi* ötödik énekéből. „Elfeküdt már a nap túl a nádas réten, / Nagy vörös palástját künn hagyá az égen, / De az éj erőt vett, csakhamar beronta, / Az eget,

s a földet bakacsiba vonta, / És kiverte szépen koporsóságával: / Fényes csillagoknak milljom-ezerével; / Végre a szép holdat előkerítette / S ezüst koszorúnak fejtül odatette.”

²² SZÉCHENYI: *i. m.* (1937), 7.

²³ SZÉCHENYI: *i. m.* (1930), 64., 184., 259.